

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

Ο ΦΩΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΟΝΤΟΛΟΓΙΚΩΝ ΘΕΜΕΛΙΩΝ ΤΗΣ ΥΠΑΡΞΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ R. M. RILKE

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑΣ ΣΠΑΝΤΙΔΟΥ

Καθοδηγητικό μίτο γιά τήν ούσιαστική προσέγγιση τοῦ ἔργου τοῦ R.M. Rilke συνιστᾶ ἡ κατηγορία τῆς ζωῆς «ὡς ριζικῆς πραγματικότητας»¹, ὡς συγκεκριμένης ζωῆς μιᾶς δυναμικῆς συνειδήσεως ἡ ὁποία ἀναδομεῖ τήν πεπρωμένη παρέλευση καί τήν θανάσιμη βεβαιότητα κατά τόν τρόπο τῆς ἐσωτερικῆς τῆς ἀφθονίας. Τιοιουτοτρόπως, ὁ χρόνος καί ὁ θάνατος μετατρέπονται ἀντιστοίχως ὁ μὲν χρόνος σέ διάσταση βάθους, σέ βιωματική διάρκεια ἑνός δονούμενου εἶναι, ὁ δέ θάνατος σέ προληπτική οἰκειότητα, προέκταση μιᾶς γόνιμης, ὑπεραφθονούσας ζωῆς.

Ζωή καί θάνατος συνιστοῦν τήν πρώτη βασική συμπληρωματικότητα πού ὑποδεικνύει ὡς δομικό νόμο τῆς ποίησης τοῦ Rilke τήν συμπληρωματικότητα τῶν ἀντιθέσεων, ἡ ὁποία ὀρθώνει τό ἐδῶ καί τό ἄλλοῦ, τό σύμπαν καί τό ἐνδοσύμπαν, τό φῶς καί τό σκοτάδι, τή σιωπή καί τό λόγο ὡς ἀσύνορα βασιλεία. Αὐτή ἡ στάση τῆς ποιητικῆς συνειδήσεως διανοίγει τήν ὁδὸ πρὸς τήν κατανόηση τῆς ἔντονης παρουσίας τῶν πραγμάτων, τά ὁποῖα συν-κρατοῦν τήν ἀρχέγονη ἐνότητα² τῶν ὄντικῶν ἑτεροτήτων. Ὁ φωτισμός τους προκαλεῖ τήν ὀλοένα διαυγέστερη προσέγγιση τῆς περιοχῆς τοῦ ἄρρητου Ἐνός, «ἐφ' ὅσον δέν ἐπιδιώκεται ἡ ἑρμηνεία τους ἀλλά τό ἐγὼ γίνεται ἱκανό νά ἀκροασθεῖ τήν φωνή τοῦ εἶναι τους, νά διακρίνει τά ἴχνη του»³.

Ὅταν ὁ Rilke ἐκτοξεύει τό πένθιμο ἐρώτημα:

ποιός τάχα, ἄν κραύγαζα, θά μ' ἄκουγε ἀπό τῶν ἀγγέλων τά τάγματα;⁴

ἢ τήν πλανώμενη ἀπορία:⁵

....μιὰ φωνή σχεδόν δική μου
δοκιμασμένη ἀπό τήν ὑπερβολική σιωπή
ἀνεβαίνει... τρυφερή καί τολμηρή,
μέ τί πρόκειται νά ἐνωθεῖ;⁶

δέν ἐκφράζει τήν ἀγωνία τῆς ἀπόστασης μεταξύ οὐρανοῦ καί γῆς⁷, ἀλλά κατευθύνει διά τῆς μύχιας ὀριμότητας στήν κατάφαση τῆς γῆς, ἐντός τῆς ὁποίας τό πᾶν ἀφήνε-

ται μέ εμπιστοσύνη. Ἡ γῆ, γιά τόν ποιητή, ἔχει τήν σημασία τοῦ γιασπεριανοῦ Umgreifendes⁸: εἶναι τό οἰκεῖο περιέχον, στόν ἐναγκαλισμό τοῦ ὁποῖου ἀφήνεται ἡ συνειδηση, εἰσδύοντας παράλληλα στό ἐσώτατό της, ὅταν καθίσταται ἱκανή νά γίνει δέκτης τῶν μηνυμάτων πού ἐκπέμπουν τά πράγματα, φορεῖς τῶν συμπληρωματικῶν κατηγοριῶν τοῦ κρυπτοῦ καί τοῦ φανεροῦ, τοῦ ἔγχρονου καί τοῦ αἰώνιου. Ὁ οὐρανός δέν ἀπαντᾷ, γιατί ἡ ἀπόκριση βρίσκεται στή γῆ⁹, κι ἐκεῖ θά ἀναζητηθεῖ, ἀνάμεσα «στά πράγματα τά γεμάτα νόημα καί ἄρρητο»¹⁰, ὅταν, ἀποσπώμενα ἀπό τήν σχέση κατοχῆς καί χρησικτότητας, καταφαίνονται ὡς οἱ ὀδοδείκτες τῆς ὑπαρξιακῆς πληρότητας. Ἡ ἀνεύρεση τῆς γήινης ἀπόκρισης προκαλεῖ τήν ἀμοιβαία διαφάνεια τῶν ὄντικῶν ἑτεροτήτων, μέ ὀρίζοντα τήν οἰκειότητα, ὅποτε τήν ἀντίθεση σύμπαντος-ἐνδοσύμπαντος ἀντικαθιστᾷ ἡ ἐνότητα τοῦ Ἄνοιχτοῦ καί τότε:

τό πᾶν διασχίζεται ἀπό ἓνα μοναδικό χῶρο:
τήν οἰκειότητα τοῦ κόσμου¹².

Ἐπομένως, τά πράγματα ὡς «οἱ χῶροι φιλοξενίας τοῦ ἐγῶ»¹³, ὡς «τό θέατρο ὅπου παίζεται τό δράμα τῆς σχέσης του μέ τό ἀπόλυτο»¹⁴, πρέπει ἐκ νέου νά ὀνομαστοῦν ἔτσι, ὥστε νά διασωθεῖ ἐντός τους τό θεμελιῶδες καί τό ἀρχέγονο, νά διαφυλαχθεῖ ἡ ὄντολογική τους πληρότητα, προκαλώντας ἐκ παραλλήλου, καί ὡς συνέπεια τῆς βιωματικῆς μεθέξεως, τόν διαυγασμό τῶν ὄντολογικῶν θεμελιῶν τῆς ὑπαρξης. Ὁ Rilke ἐν-οράται ὡς προορισμό τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς τό *ὄνομα*:

...ἴσως νᾶμαστε ἐδῶ κάτω γιά νά ποῦμε σπίτι,
γεφύρι, κρήνη, πύλη, ὑδρία, δέντρο ὄλο καρπό, παράθυρο —
καί τό πολύ-πολύ: κίονα, πύργο... ὁμως γιά νά ποῦμε, νοιῶσε το
ῶ, γιά νά ποῦμε ὅ,τι ποτέ ἀπό μόνα τους τά πράγματα
δέν σκέφθηκαν στά ἐνδότατά τους νᾶναι.¹⁵

Τό ὄνομα εἶναι ὁ καρπός τῆς ἀλληλοδιείσδυσης καί τῆς ἀμοιβαίας ἀνοιχτότητας τῆς ἐσωτερικῆς καί ἐξωτερικῆς πραγματικότητας, αἰσθητικό ὄρθωμα τῆς προθετικότητας τοῦ ὄντος, ὥστε, ἀφ' ἑνός νά ἐμπλουτίσει τό εἶναι του καί ἀφ' ἑτέρου νά μετατρέψει τό κάθε πράγμα σέ μιά νέα εἰσαγωγή στόν κόσμο:¹⁶

κι αὐτά τά πράγματα,

.....

ποθοῦν νά τά μετουσιώσουμε, στά μύχια τῆς ἀόρατης καρδιάς μας¹⁷
σέ —ῶ ἄπειρο— σέ μᾶς. Ὅποια κι ἄν εἶναι τελικά ἡ ὑπόστασή μας.

Ἡ σωτηριολογική ἀποστολή τῆς συνειδήσεως, κατά τόν Rilke, προϋποθέτει τήν ἀντικατάσταση τῆς ἐρμηνευτικῆς στάσης πρὸς τόν κόσμο ἀπό τήν σχέση μαθητείας, τῆς φυσικῆς σχέσης ἀπό τήν μεταφυσική. Ἡ ἀποκάλυψη τῆς κοινῆς ὁδοῦ ὄντολόγησης καί ὄντονόησης μεταξύ πραγμάτων καί προσώπου, στό γλωσσικό ὄλοκληρώμα, ὑποδεικνύει τήν ἐσωτερική μεταμόρφωση, τήν σταδιακή πορεία ἐσωτερικῆς ὀμίμιασεως, τό πέρασμα ἀπό τήν ἀναμονή στή μοναξιά καί στή σιωπή, δυναμική ὄδωση, ἡ ὁποία διαγράφει ἄπαστα ἐσωτερικούς συσχετισμούς.

γιά νά αποβοῦμε τώρα ἐμεῖς..., αὐτοί πού ἀκούνε
κι ἓνα στόμα εἶναι τῆς φύσης¹⁸.

Ἡ ἀναμονή «ἀποδεσμεύει τήν ὕπαρξη, τήν ἀποκεντρώνει, τήν διαχέει, τήν πολλαπλασιάζει, τήν διακλαδώνει, τήν ἀποκόβει ἀπό ὅλες τίς περιστασιακές κατευθύνσεις»¹⁹, γιά νά τήν ὀδηγήσει στήν ἀναγνώριση τῶν ἀόρατων νευμάτων, «γιατί ὅλα τά πράγματα, σχεδόν, μᾶς κάνουν νόημα»²⁰, κατὰ τήν βιωματική μέθεξη, κρηπίδω-μα τῆς ἐπιστροφῆς στό «χωρίς ὄρια»²¹, στό ἼΑνοιχτό²².

Ἡ ἀναμονή συνιστᾷ τήν ἀέναη ἐπαγρύπνηση, τήν ἀνήσυχη ἀκοή, ἔτσι

...ὄπως ἄλλοτε μονάχα
οἱ ἄγιοι ἀφουγκράζονταν: ἔτσι πού τό γιγάντιο κάλεσμα
τούς σήκωνε ἀπ' τό χῶμα.²³

δέν ἀποτελεῖ παθητική κατάσταση ἀλλά δυναμική περισυλλογή, κατὰ τήν ὁποία τό προθεσμιακό ὄν διαχέεται ἐντός του, γιά νά ἐπικοινωνήσῃ μέ τό καθόλου κατὰ τόν τρόπο τῆς αὐθεντικῆς ζωῆς, δηλαδή διά μιᾶς ξεχειλίζουσας ἐσωτερικότητας²⁴, ἡ ὁποία πρῶτα προκάλεσε καί ἔπειτα δέχτηκε στούς κόλπους της

...τό πολυφωνικό
φέγγος τῶν ἠχηρῶν... οὐρανῶν²⁵,

ὁμοια μέ τήν ἀνεμώνη, ἄνθος τῆς δίχως τέλος ὑποδοχῆς²⁶.

Ὅταν προτρέπει ὁ ποιητής:

ἀλλ' ἀφουγκράσου τήν πνοή τοῦ χώρου²⁷,

καλεῖ στήν μύχια ἀποδημία, στήν μοναχική, ἀτέρμονη ἐργασία τοῦ ἐρημίτη, ὁ ὁποῖος, μέ ὀρίζοντα τήν δυναμική ἀδράνεια, ἀναλαμβάνει στήν ἐνδοχώρα του τήν κοσμική περιπλοκότητα, γιά νά τήν μεταστοιχειώσῃ σέ γόνιμο ἐμπλουτισμό τῆς οὐσίας του, γιατί «μονάχα αὐτός μοιάζει ὑποταγμένος στούς βαθύτερους νόμους τῆς ζωῆς»²⁸.

Ἡ μοναξιά, «τό νά βυθίζεσαι στόν ἑαυτό σου καί ὄρες ὀλόκληρες νά μήν ἀνταμώνεις ἐκεῖ κανέναν»²⁹, αὐτός ὁ ἄχρονος χρόνος τοῦ ἐθελούσιου ἐγκλεισμοῦ στό ἐσώτατο, διανοίγει τά ἔγκατα τοῦ εἶναι, γιά νά τά καταυγάσῃ ὡς τό ἔδαφος τοῦ ἀγνώστου, τοῦ ἐπερχόμενου, διότι

...αὐτό πού ὀνομάζουμε Μοίρα δέν ἔρχεται ἀπ' ἔξω ἀπ'
τόν ἄνθρωπο, μά βγαίνει ἀπ' τόν ἄνθρωπο τόν ἴδιο³⁰.

Ἡ ἐσωτερική μεταμόρφωση προβάλλει ὡς συνέπεια τήν στάση τῆς σιωπῆς, διότι εἶναι προφανές ὅτι «γιά νά μπορέσῃ νά σωπάσῃ τό ἼΕδωνά—εἶναι πρέπει νά ἔχει κάτι νά πῆ, πρέπει δηλαδή νά ἔχει στήν διάθεσή του μιᾶ αὐθεντική καί πλούσια διανοικτότητα τοῦ ἑαυτοῦ του»³¹, πρέπει νά ἀναβλύζῃ ἐντός του³². Ἡ σιωπή δέν δη-

λώνει αδυναμία γλωσσική, αλλά δυναμική απόφαση άμεσης σύλληψης τῆς ἐξωσυνειδησιακῆς πραγματικότητας, χωρίς φθαρμένα λεκτικά ὑποκατάστατα πού ἀλλοιώνουν τὴν μεθεκτικὴ σχέση, «ἐφ' ὅσον ἡ βίωση τῶν πραγμάτων ὀδηγεῖ στὴν σιωπὴ τῶν λέξεων, ἐνῶ ἡ ἄσκηση τῶν λέξεων προϋποθέτει τὴν σιγὴ τῶν πραγμάτων»³³. Ὁ ποιητὴς θά σιωπάσει γιὰ νὰ κατακλυσθεῖ ὅλος ἀπὸ τὴν βουβὴ ὁμιλία τῆς φύσης,

ἀπὸ τὸ ἀέναο μήνυμα πού ἀπὸ σιωπὴ εἶναι καμωμένο³⁴,

τὸ ὁποῖο θά τοῦ ἀποκαλύψει τίς μυστικὲς διαπλοκὲς ἐγὼ καὶ πραγμάτων. Ἡ σιωπὴ του συνιστᾷ μία καρπωτικὴ δοκιμασία πού ὀδηγεῖ σὲ μιὰ ἄλλη κεκαθαρμένη ὁμιλία, δημιουργημένη ἀπὸ τὴν κατάφαση τῶν πραγμάτων καὶ τὴ μετουσίωσή τους σὲ ἀνθρώπινο εἶναι³⁵.

Ἡ ἀναμονή, ἡ μοναξιά καὶ ἡ σιωπή, συνιστῶσες τῆς αὐθεντικῆς ζωῆς, ὀδηγοῦν στοῦ φωτισμοῦ τῆς ὑπαρκτικότητας τῆς ὑπαρξῆς³⁶ ἀκόμη περισσότερο, διότι ἀποκαλύπτουν ὡς θεμέλιό της τὴν στάση τῆς πείνας.

Ἡ πείνα ὡς στάση ἐσωτερικῆς ἀφθονίας, «τό νὰ κρατιέσαι δηλαδὴ διαρκῶς διαθέσιμος γιὰ τὸ οὐσιῶδες»³⁷, ἀποκαλύπτει κατὰ μεθεκτικὸ τρόπο τόσο παθητικὸ³⁸ ὡς πρὸς τὴν ἀνοικτότητα ἐγὼ-πραγμάτων, ὅσο καὶ ἐνεργητικὸ ὡς πρὸς τὴν δημιουργία τοῦ γνήσιου ὀνόματος, τὴν κοινὴ δομὴ συνειδήσεως καὶ κόσμου καὶ τὴν κοινὴ τους δόνηση. Ἡ πείνα κατευθύνει πρὸς τὴν ὀλοένα αὐξανόμενη ἐσωτερικὰ κατανόηση τοῦ ἐνιαίου κοσμικοῦ πλέγματος³⁹, μέσα ἀπὸ τὴν ὑπέρβαση τῶν ἀντιθέσεων καὶ τὴν κατάφαση τῆς συμπληρωματικότητας· συνεπάγεται τὴν ἄνθηση τῆς ὑπάρξεως⁴⁰ καὶ τὴν ἐμμονὴ στοῦ ὄντικο της καταστατικό.

Ὡς σύμβολο τοῦ ὄντολογικοῦ θεμελίου τῆς πείνας προβάλλεται ἀπὸ τὸν Rilke ὁ ἅγιος Φραγκίσκος τῆς Ἀσσιζῆς, γιὰτὶ

ἡ λαμπρὴ καρδιά του δὲν εἶχε ὄρια⁴¹.

Ἡ ἀσύνορη ζωὴ του ὀρθώνει ἀέναο τὸ οὐ-τοπικὸ ἐρώτημα: «πότε εἶμαι;» γιὰ νὰ ἀντιπαραθέσει στὴν κλειστὴ, ἀπομονωμένη ὑπαρξὴ τὴν γόνιμη ἀνάλωση, τὴν ὀλοκληρωτικὴ προσφορά στὴν γῆ, ἀφοῦ

...ἡ γῆ εἶναι πού δωρίζει⁴²,

μέ ἀποτελεσμα ὄχι τὴν συρρίκνωση, ἀλλὰ τὴν αὔξηση τῆς ὑπάρξεως:

Δές, ζῶ. Ἀπὸ τί; οὔτε τὰ παιδικὰ τὰ χρόνια οὔτε τὸ μέλλον δὲν γίνονται μικρότερα... Μιὰ ὑπεράριθμη ὑπαρξὴ εἰσδύει, ἀναβλύζοντας μέσ στὴν καρδιά μου⁴³.

Ὡπως ὁ ἅγιος Φραγκίσκος ἀποκαλεῖ ἀδελφό τὸ κάθε δημιουργήμα, γιὰτὶ «χάρις στὴ διευδυστικότητα τῆς καρδιάς του γνώριζε νὰ εἰσχωρεῖ μέχρι τὸ ἐσώτατο βάθος του⁴⁴, ἔτσι καὶ ὁ ποιητὴς⁴⁵ «εἶναι αὐτὸς πού ἔρχεται γιὰ νὰ βοηθήσει τὸν κόσμο, αὐτὸς πού γίνεται ψωμί, ὕμνος, προσευχὴ γιὰ τίς ἀνάγκες τῆς γῆς»⁴⁶. εἶναι αὐτὸς πού

καλεῖ «στήν συμπαθητική ἐπικοινωνία μεταξύ τῶν ἀνθρώπων καί τῶν ὑπολοίπων ὄντων..., γιά νά ὀδηγήσει στήν περιοχή τῆς ζωῆς, πού εἶναι ἀμοιβαία συνδιείσδυση, δημιουργία ἄπειρα συνεχιζόμενη»⁴⁷.

Ἡ προθεσιακή συνειδηση τοῦ ποιητῆ συμβάλλει στήν ἔνταση τῆς κοσμικῆς οὐσίας μέσα ἀπό τήν

ἀναπνοή, ὃ ποίημα ἀόρατο!⁴⁸
καθάρια ἀνταλλαγῆ, ἀδιάλειπτη, ἀνάμεσα στό εἶναι μας
καί στό διάστημα τοῦ κόσμου.

Ἡ ἀνοικτή ὑπαρξή κάθε στιγμή εἰσπνέει τόν κόσμο διευρύνοντας τήν ἐνδοχώρα τῆς μέ νέα κοσμικῆ οὐσία⁴⁹, ἐνῶ μέ κάθε ἐκπνοή πλουτίζει τό σύμπαν μέ συνειδησιακή ἐνέργεια⁵⁰. Σύμπαν καί ἐνδοσύμπαν διαλέγονται ρυθμικά· συνεισφέρουν στήν ἀμοιβαία τους ἄνθηση, ὅπως θά ἀποκαλυφθεῖ στήν ἀρχετυπική λέξη, σῆμα τῆς βιώσεως τοῦ Ἐνός, στά γόνιμα πεδία τῆς πενίας.

Ὅταν ὁ Rilke γράφει:

...ἀλλά μιά σιωπή δημιούργησε τόν κόσμο⁵¹,

ὑπονοεῖ, ἀκριβῶς, τό πλέγμα ἀναμονή-μοναξιά-σιωπή-πενία, ἐντός τοῦ ὁποίου «τό εἶναι ἔχει ἤδη μιλήσει»⁵². ὀρθώνει αὐτό τό πλέγμα ὡς ἀναγκαία βάση τῆς λεκτικῆς πράξης, ἡ ὁποία προσδίδει, ἐκ νέου, στή γλώσσα τήν ἀρχέγονη δυνατότητά της νά καλεῖ καί νά σημαίνει τό ὄν, νά τό ἀνακαλύπτει καί νά τό ἀναδημιουργεῖ.

Ἡ οἴκος τοῦ εἶναι, ἡ νέα γῆ εἶναι ἡ γλώσσα, τό ὄνομα τό ὁποῖο μέσα ἀπό τό καθαρτήριο τοῦ τετραδικοῦ πλέγματος τῆς μύχιας μεταμόρφωσης ἀποκαλύπτει πρωτόφαντη τήν ὄντικη πραγματικότητα· τήν σώζει, φωτίζοντας ἐκ παραλλήλου τήν ὑπαρκτική σύσταση τῆς συνειδήσεως, ἡ ὁποία, ἐντεινόμενη ὄντολογικά καί ἀξιολογικά διά τῆς προσεγγίσεως πρὸς τήν μυστική της πηγῆ,

βρίσκει τήν ἀληθινή της κατοικία μέσα στά δύο ἄσύννορα, βασιζέται, θρεμμένη ἀνεξάντλητα καί ἀπό τό ἓνα καί ἀπό τό ἄλλο... γιατί ἡ ἀληθινή μορφή τῆς ζωῆς ἐκτείνεται καί στά δύο, τό αἶμα τῆς ἀνώατης κυκλοφορίας περνάει καί ἀπό τά δύο: δέν ὑπάρχει οὔτε Ἐδῶ οὔτε Ἐκεῖ, παρά μόνο ἡ μεγάλη ἐνότητα, ὅπου τά ὄντα πού μᾶς υπερβαίνουν, «οἱ ἄγγελοι», ἔχουν τήν κατοικία τους⁵³.

Ἡ λέξη, κῆμα τῆς ἀνοικτότητας ἐγώ, κόσμος Ἡ λέξη, κῆμα τῆς ἀνοικτότητας ἐγώ-κόσμος, «ζητάει νά ἐξορκίσει»⁵⁴ τήν ἀντίθεση, γιατί «ὄλες οἱ μεγάλες λέξεις, αὐτές πού κλήθηκαν στήν μεγαλοπρέπεια ἀπό ἓνα ποιητῆ, εἶναι κλειδιά τοῦ σύμπαντος, τοῦ διπλοῦ σύμπαντος τοῦ κόσμου καί τοῦ βάθους τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς»⁵⁵. Οἱ ποιητές εἶναι αὐτοί πού διαφυλάσσουν τό ἀνοικτό, τήν ἀσύννορη οἰκειότητα κόσμου καί ἀνθρώπου, μέσα στόν ὑπέροχο χῶρο τοῦ ποιήματος.

Στό ἀγωνιώδες ἐρώτημα: «μά πότε ἐμεῖς ὑπάρχομε;»⁵⁶ ὁ Rilke ὀρθώνει ὡς τελική ἀπάντηση, ἔρεισμα καί θεμέλιο τῆς ὑπαρκτικότητας τῆς ὑπαρξῆς, τό ἄσμα, γιατί

τό ἄσμα, ὡς τό διδάσκεις, μήτε πόθος εἶναι
 μήτε ἀναζήτηση ἑνός κάτι, τελικά ἐφικτοῦ.
 Τό ἄσμα εἶναι ὑπαρξη⁵⁷.

Δι' αὐτοῦ, γιά ἄλλη μιά φορά, ὁ ποιητής ὀρθώνει, ὡς ἀπάντηση, τήν σημασία τῆς ἀνάλωσης τῆς ἀνθρώπινης καρδιάς, ἡ ὁποία ὑμεῖς εὐτυχισμένη τήν φθαρτότητα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης, ὑμεῖς τό κλέος τῆς ζωῆς, δοξολογώντας καί τήν θανάσιμη ὄψη τῆς:

Τούς κάμπους ὕμνησε καρδιά μου πού ἀγνιεῖς· τούς κήπους
 πού σάν σέ κρύσταλλο χυμένοι εἶναι στυλποί καί ἀνέφικτοι...
 δεῖξε καρδιά μου ὅτι ἀπ' αὐτούς ποτέ δέν ἀποκόβεσαι⁵⁸.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Πβ. O.Y. GASSET, *Ἡ ἐξέγερση τῶν μαζῶν*, μτφ. Χ. Μαλεβίτση, Δωδώνη, Ἀθήνα 1972, 247.
2. Πβ. M. HEIDEGGER, *Essais et conférences*, γαλλ. μτφ. A. Préau, Gallimard, Paris 1980, 205.
3. Πβ. *Ἐνθ. ἀν.* 216.
4. Πβ. R.M. RILKE, *Ἐλεγείδες τοῦ Duino καί Σονέτα στόν Ὅρφεα*, μτφ. Ν.Ι. Μπούσουλα, Ζαχαρόπουλος, Ἀθήνα 1977, 1η ἐλ. 23.
5. Πβ. R.M. RILKE, *Vergers*, Gallimard, Paris 1978, 7.
6. Πβ. *Ἐνθ. ἀν.* 141.
7. Πβ. *Vergers*, 7.
8. Πβ. Κ. JASPERS, *Εἰσαγωγή στή φιλοσοφία*, μτφ. Χ. Μαλεβίτση, Δωδώνη, Ἀθήνα 1968, 118.
9. Πβ. R.M. RILKE, *Ἱστορίες τοῦ καλοῦ Θεοῦ*, μτφ. Α. Παπακώστα, Ἡριδανός, Ἀθήνα 1970, 109.
10. Πβ. R.M. RILKE, *Oeuvres*, Seuil, Paris 1972, τ. 2 "Fragment", 71.
11. Πβ. M. HEIDEGGER, *Chemins qui ne mènent nulle part*, γαλλ. μτφ. W. Brokmeier, Gallimard, Paris 1980, σ. 341: « Ἀνοιχτό εἶναι αὐτό πού δέν περιορίζει, γιατί καθ' ἑαυτό εἶναι ἀπεριόριστο...».
12. Πβ. *Oeuvres*, τ. 2, "Les connaître est mourir", 430.
13. Πβ. M. HEIDEGGER, *Essais et conférences*, 189.
14. Πβ. J. ROLLESTON, *Rilke in transition*, Yale University Press, London 1970, 189.
15. Πβ. *9η ἐλ.*, 48.
16. Πβ. G. BACHELARD, *Le droit de rêver*, P.U.F., Paris 1978, 186.
17. Πβ. *9η ἐλ.*, 49.
18. Πβ. *σον. 1*, XXVI, 82.
19. Πβ. J. PARIS, *Le point aveugle*, Seuil, Paris 1975, 76.
20. Πβ. *Oeuvres*, ἔνθ. ἀν. 430.
21. Πβ. LAO-TJEU, *Tao-tê-King*, Seuil 1979, 75.
22. Πβ. C. LUCQUES, *L'absence ardente, Visages de Rilke*, La Renaissance, Troyes 1977, 58, τήν σημασία τοῦ Ἀνοιχτοῦ στήν ποίηση τοῦ R.M. Rilke.
23. Πβ. *1η ἐλ.* 24.
24. Πβ. E. MINKOWSKI, *Vers une cosmologie*, Aubier-Montaigne, Paris 1967.
25. Πβ. *σον. 2*, V, 87.
26. Πβ. *αὐτ.*
27. Πβ. *1η ἐλ.* 24.
28. Πβ. R.M. RILKE, *Γράμματα σ' ἕνα νέο ποιητή*, μτφ. Μ. Πλωρίτη, Ἴκαρος, Ἀθήνα 1973, 65.
29. Πβ. *Ἐνθ. ἀν.* 61.
30. Πβ. *Ἐνθ. ἀν.* 89.
31. Πβ. M. HEIDEGGER, *Εἶναι καί χρόνος*, μτφ. Γ. Τζαβάρα, Δωδώνη, Ἀθήνα 1978, τ. 1, 272.
32. Πβ. *Vergers*, 44.
33. Πβ. J. PARIS, *μν. ἐργ.* 89.
34. Πβ. *1η ἐλ.* 24.
35. Πβ. *9η ἐλ.* 49.

36. Πβ. M. HEIDEGGER, *ἔνθ. ἀν.* 267.
37. Πβ. L.A. SALOMÉ, *Ma vie*, P.U.F., Paris 1985, 127.
38. Πβ. Ε. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Φιλοσοφία τῆς καιρικότητος*, Καρδαμίτσα, Ἀθήνα 1984, 23.
39. Πβ. F. CAPRA, *Τό Τάο καί ἡ Φυσική*, μτφ. Μ. Βερέττα, Ὁρόρα, Ἀθήνα 1982, 314.
40. Πβ. P.T. DE CHARDIN, *Le phénomène humain*, Seuil, Paris 1955, 19: «Πλέον-εἶναι σημαίνει νά ἐνώνεσαι περισσότερο».
41. Πβ. *Oeuvres*, τ. 2, 128.
42. Πβ. *σον. I*, XII, 68.
43. Πβ. *9η ἐλ.*, σ. 49.
44. Πβ. M. SCHELER, *Nature et formes de la sympathie*, Payot, Paris 1971, 128.
45. Μέ τήν εὐρύτερη ἔννοια τοῦ δημιουργοῦ.
46. Πβ. J. WOLFROM, *Essai sur le silence*, Revue des lettres modernes, Paris 1959, 42.
47. Πβ. H. BERGSON, *Evolution créatrice*, Quadrige P.U.F., Paris 1983, 179.
48. Πβ. *σον. 2*, I, σ. 83.
49. Πβ. *αὐτ.*, «...κῦμα μοναδικό πού εἶμαι ἐγώ/ἡ βαθμιαία του θάλασσα!».
50. Πβ. *αὐτ.*: «ἄνεμοι πληθος/εἶναι θαρρεῖς οἱ γίτσι μου». Πβ. *σον. 2*, XXIX, 111: «ὄτι τρεφόμενο ἀπό σένα ζῆ.../».
51. Πβ. *Oeuvres*, τ. 2, 69.
52. Πβ. HEIDEGGER, *Essais et conférences*.
53. Πβ. *Oeuvres*, τ. 3, ἐπ. 13.11.1925, 589.
54. Πβ. *Oeuvres*, τ. 2, 440.
55. Πβ. G. BACHELARD, *La poétique de l'espace*, P.U.F., Paris 1981, 181.
56. Πβ. *σον. I*, III, 59.
57. Πβ. *αὐτ.*
58. Πβ. *σον. 20*, XX, 103.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΣΠΑΝΤΙΔΟΥ
ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ
ΥΠΟΨΗΦΙΑ ΔΙΔΑΚΤΩΡ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ